

Szabó Ádám

Egy titkolózó eretnek

Ernst Soner professzor akadémiai beszédei

Phd-disszertáció tézisei

Témavezető: Prof. Dr. Szörényi László egyetemi tanár

Szegedi Tudományegyetem
Irodalomtudományi Doktori Iskola, Neolatin Irodalom Alprogram

2018.

Az értekezés tárgya és célkitűzése

A dolgozatban az altdorfi akadémián tanító orvossal és filozófussal, a sociniánus felekezet követői közé tartozó Ernst Sonerrel (1572-1612) kapcsolatos, eddig ismeretlen művek kerülnek bemutatásra. Az egyik egy 1610-ben íródott, neki címzett levél, amelyet lengyel hittársai írtak neki, a többi pedig a saját műve, amelyek eredetileg beszédként hangzottak el az akadémián; mindegyik latin nyelvű. Az előbbi ma a kolozsvári unitárius levéltárban található, a kolligátumba gyűjtött beszédek pedig az Országos Széchényi Könyvtár kéziratai között őrzik. A dokumentumok értékes forrásként szolgálnak Soner életformájának (a nikodémizmusnak nevezett vallási színlelésnek) a megismeréséhez, betekintést nyújtva annak gyakorlati problémáiba, továbbá új adatokkal bővítik a teológiai és filozófiai nézeteiről alkotott eddigi képet.

A disszertáció szerkezeti felépítése

Az értekezés Soner életének és munkásságának, valamint a róla készült eddigi szakirodalomnak rövid ismertetésével kezdődik, különös tekintettel a tanulmányaira és tevékenységének intézményi és szellemi kereteire (az altdorfi akadémia történetére, illetve a páduai és altdorfi arisztotelianus filozófiára). Szintén szükséges volt felvázolni a socinianizmus történetét és fő jellemzőit, elsősorban a közép-európai akadémiákon és egyetemeken kifejtett tevékenységét, ahol peregrinus lengyel diákok próbálták megtéríteni az antitrinitárius hitre a helyi tanárokat és diákokat.

A bevezető fejezetek után következik a részletesen elemzett művek bemutatása, melyek közül az első a levél, amely Soner kriptosociniánus életmódjának problémáiba nyújt betekintést, továbbá néhány elméleti kérdést is említ, amelyek a lengyel antitrinitáriusok hivatalos tanítása és Soner saját teológája közötti legnagyobb különbségre mutatnak rá. Ugyanis a lengyel sociniánusok kétszeresen is megfeddik altdorfi hitsorsosukat, amiért az antitrinitárius vallást alárendeli az akadémia igényeinek. Egyrészt Soner titkolózó, nikodémista magatartását marasztalják el: a professzor őszintén hitt ugyan a socinianizmusban, de emiatt nem akarta feláldozni az akadémián élvezett pozícióját, főleg nem saját magát. Másrészt egy frissen olvasott, az emberi lélekről szóló művével kapcsolatban is negatív megjegyzéseket tesz a levél írója, mert abban Soner túlságosan nagyra értékelte Arisztotelészt, egyértelműen elárulva, hogy az ő filozófiáját többre értékeli Sozzini hitvallásánál. Tehát elsősorban arisztotelianus filozófus volt, és csak azután antitrinitárius

hívó.

Ami a másik dokumentumot, a kolligátumot illeti, a disszertáció nem vállalkozik a kolligátum teljes tartalmának elemzésére, csak a benne lévő akadémiai beszédek mutatja be, illetve összefoglaló jelleggel a kolligátumban található rövid beszédek, retorikai gyakorlatokat. Az egyes darabok vizsgálata minden esetben hasonló mintát követ. Először az adott kérdés története van röviden bemutatva, aztán magának Sonernek a véleménye kerül leírásra. A legfontosabb vizsgált tényezők, hogy milyen forrásokat használt fel, milyen álláspontot foglalt el a témával kapcsolatos vitákban, illetve mit adott hozzá az addigiakhoz. További vizsgálati szempontot jelent a professzor sociniánus meggyőződése, vagyis olyan burkolt utalások keresése, amelyek a hallgatóság soraiban lévő hitsorsosai számára többlettartalmat hordozhattak.

Az első beszédnek a címe *De libertate philosophandi oratio*, vagyis a tekintélyszemélyekkel való szembeszállásról és a kritikus hozzáállás fontosságáról szól. Ez bizonyos szempontból a racionalizmus előfutárának tekinthető, és nem állt távol a sociniánus gondolkodástól sem. Soner elsősorban az egyik tanára, Nicolaus Taurellus gondolatait fejleszti tovább, illetve egy spanyol teológus, Juan Bautista Monllor hasonló című értekezését követi, amely a beszéd elhangzásakor a *libertas philosophandi*-ről szóló legterjedelmesebb és legalaposabb munkának számított.

Ahogy a szabad filozófiában is fontos szerephez jut a józan kritika és a logikus megfontolás, úgy szintén erre helyezi a hangsúlyt az a beszéd, amelynek címe: *An Organon Aristotelis studioso Theologiae sit necessarium?* Szintén egy fontos témát dolgoz fel, az arisztotelészi logika és a teológiai igazságok viszonyát. Soner számos kortárs gondolkodóval száll szembe, mikor azt próbálja igazolni, hogy a stageirai filozófus Organon-ja akár a legmagasabb teológiai igazságok felfedezéséhez, kifejtéséhez és megvédéséhez is hozzájárulhat, eredetiben való olvasása így a teológusok számára is nélkülözhetetlen. A professzor főleg gyakorlati példákkal illusztrálja mondanivalóját, a közeli és távolabbi múlt hitvitáiból, illetve a Szentírásból válogatva ki arisztotelészi logikával megoldható kérdéseket. A beszéd burkoltan az antitrinitáriusok kritikáira is reagál, hiszen ők (mint a levélből kiderül) szintén elmarasztalták Sonert az arisztotelészi módszerek és gondolatok túlhangsúlyozása miatt.

Egy másik komoly témát vet fel Soner a rektorként tartott első beszédében: *Ernesti Soneri oratio panegyrica de Fato*. Ez egy tanévzáró beszéd, amelyet a sikeres és sikertelen diákok helyzetéből kiindulva tágít a teológia és a filozófia fontos kérdésének vizsgálatává. A cím némileg megtévesztő, mert nem általában vizsgálja a végzet kérdését, hanem egy

bizonyos szempontokra, mégpedig a csillagok esetleges befolyásának létére és működésére fókuszálva, amely élénken vitatott témának számított a korban. A professzor mérsékelt álláspontot foglal el: nem tagadja teljességgel az asztrológiai hatásokat, de csak egyfajta nyomásgyakorló erőnek tekinti őket, amelyek semmi esetre sem csorbítják az ember szabad döntési képességét.

Szintén a csillagászat témájához kapcsolódik a *De stella magorum duce* című beszéd, amely a szorosabb értelemben vett asztronómiával foglalkozik, de a teológia és a filozófia területére is kitérőt tesz. Soner itt azt próbálja bebizonyítani, hogy a betlehemi csillag nem lehetett sem angyal, sem az Isten által külön erre a célra (és csak rövid időre) teremtett álló- vagy mozgó csillag, hanem minden bizonnyal egy üstökös volt.

Szigorúan véve Soner orvosi munkásságához tartozik az a beszéd, amely Arisztotelész egyik kijelentésének igazságtartalmát vizsgálja: *An vere pronuntiavit Aristoteles lib. 2. De anima cap. 9. hominem sensu tactus superare bruta, ab iis autem superari caeteris sensibus.* A benne szereplő eszmefuttatások és természetesen a stageirai bölcselő személye viszont inkább a természetfilozófiához közelítik a beszédet, mert az ember világban elfoglalt helyével és ennek okaival, következményeivel is foglalkozik, miközben igyekszik megvédeni Arisztotelész állítását.

Az utolsóként sorra kerülő darab címe: *An ars praestet naturae?* Kis terjedelmű, ám a filozófia és az esztétika fontos, bizonyos szempontból örök kérdését vizsgáló beszéd a természet és a művészet előbbrevalóságáról, természetesen arisztotelianus szellemű megoldással, amely a természet felsőbbrendűségét mondja ki. A beszéd szinte teljes átvétele a *Cursus Conimbricensis* című, arisztotelészi művekhez írt monumentális kommentársorozat néhány fejezetének, amelyet portugál jezsuiták állítottak össze.

Van egy fejezet a kötetben található rövid retorikai gyakorlatokról is. Ezeknek a címe: *Encomium aulicae vitae, Vituperium navigationis, Chria de garrulitate, Chria de superbia, Chria gratitudinem accipiendam ingratitudinem vero fugiendam esse docens,* és *An assiduitatis et diligentiae praemia litterarum asseclis sint distribuenda?* Egyikben sem találhatóak komoly eszmefuttatások (kivéve talán a *Vituperium navigationis*, amely röviden említi a a sociniánus tanítás fontos részét képező pacifizmust). Az egyetlen értékük, hogy forrásként szolgálhatnak a korban népszerűnek számító florilegiumok mibenlétére vonatkozóan, Soner ugyanis ezekből válogatta össze a szövegbe illesztett klasszikus mondásokat.

Eredmények

A beszédekről végső soron megállapítható, hogy szervesen illeszkednek a Sonerről eddig ismert tényekhez, mindegyik esetében megtalálhatóak a kapcsolódási pontok a professzor korábbi tanulmányaihoz és tanáraihoz. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a kolligátum darabjai semmi újat nem tennének hozzá a Sonerrel kapcsolatos eddigi ismereteinkhez. Mindenekelőtt a témaválasztások, bármennyire illeszkednek a professzor “szellemi profiljához,” a konkrét tartalmukat illetően mégis újdonságot jelentenek, és részben árnyalják a korábbi anyagokból rendelkezésre álló információkat, részben pedig új területek felé nyitnak.

Ha azt akarjuk megvizsgálni, hogy Soner milyen nézeteket képviselt az adott műben, illetve mennyire dolgozott ki eredeti gondolatokat, meglehetősen vegyes képet kapunk. Vannak ugyanis olyan darabok a kolligátumban, ahol nemcsak pontosan meg lehet állapítani, hogy milyen forrásokat használt fel az altdorfi professzor, de az is kiderül, hogy szorosan követte őket, némileg átfogalmazva és kibővítve ugyanazt mondta el. Nem vonható meg azért a jelentőség ezektől a művektől sem, mert már a pusztán forrásválasztás is sokat elárul Soner véleményéről és műveltségéről, illetve arról, mennyire volt tájékozott a korabeli “szakirodalomban.” Márpedig megállapítható, hogy kifejezetten jó érzékkel választott forrásokat: olyan műveket használt fel, amelyek viszonylag frissen jelentek meg, de gyorsan és megérdemelten híressé váltak, és nem is csak a 16-17. században voltak népszerűek, hanem ma is dicsérik őket a kutatók. Ezen a téren még a felekezeti különbségek sem jelentettek akadályt Soner számára.

Szintén más művek felhasználásából indulnak ki, de több önálló felvetést tartalmaznak a *De fato* és az *An Organon Aristotelis...* című darabok. Soner ezekben is hű marad a páduai és altdorfi arisztotelizmushoz, de nem valamely kiválasztott mű állásfoglalását veszi át teljes egészében. Álláspontjának kifejtése során fontos gondolatokat fogalmaz meg, rávilágít a szóban forgó kérdés lényegére, és számos olyan motívumot említ, amelyek a későbbi korszakok felé mutatnak előre, de nem mellőzi teljesen a konzervatív elemeket sem. Összességében véve tehát a kolligátumra is igazak a Sonerrel foglalkozó modernebb kutatók (Caccamo, Salatowski, Bröer) megállapításai, akik a korábbi évtizedek részben ideológiailag befolyásolt véleményével szemben mérsékeltebb álláspontra helyezkednek, és észreveszik Sonernél az újdonságokat, de nem abszolutizálják azokat, és főleg nem akarják őt egy az egyben a dialektikus materializmus előfutárának tekinteni.

Árulkodó, hogy egyedül a lengyel testvérek levele az, ami egyértelmű utalást tartalmaz a socinianizmusra, míg a kolligátumból úgyszólván teljesen hiányzik minden antitrinitárius

motívum. Ez azonban nemcsak Soner óvatosságát mutatja, hanem arra is utal, hogy a professzor a maga filozófiai (arisztotelészi) alapú világképét előbbrevalónak ítélte a Sozzini által megfogalmazott hittételeknél. Bár sokkal több igazságot fedezett fel az antitrinitarizmusban, mint bármelyik másik felekezetnél, nem volt hajlandó maradéktalanul elfogadni annak hitelveit sem.

Röviden összefoglalva, mindegyik darab egy-egy új, a korban sokak érdeklődésére számot tartó kérdésben ismerteti Soner véleményét, amely néha megegyezett valamely már létező koncepcióval, néha pedig saját ötletekkel dúsította azt. Ernst Soner személyében tehát egy művelt, szerteágazó érdeklődésű tudóst és tanárt ismerhetünk meg, aki nem volt olyan korszakalkotó egyéniség, mint Luther vagy Kálvin, és hiányzott belőle a mártíri hevület is, de hajlandó és képes volt a saját szellemi útját járni, amelyet sikeresen egyeztetett össze a gyakorlati élet kívánalmaival.

Kapcsolódó publikációk

- *Tajemnicze przeznaczenie. O nieznanym mowie Ernsta Sonera = Antytrynitaryzm w pierwszej Rzeczypospolitej w kontekście europejskim* (Hermeneutika Wartości 10), szerk. Michał Choptiany – Piotr Wilczek, Varsó, 2017, 143–159.
- *Az ifjabb Joachim Stegmann és a politika tudománya – Ismeretlen szövegek a 17. század közepéről = Scientiarum miscellanea – Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században* (Convivia Neolatina Hungarica II), szerk. Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor – Molnár Dávid, Szeged, Lazi Kiadó, 2017, 133-142 (Molnár Dáviddal közösen).
- *On the relationship between the Antitrinitarians in Poland and in Nürnberg: a letter addressed to Ernst Soner*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 59(2015), 203-219.
- *New Sources of Antitrinitarian Philosophy: Speeches of Ernst Soner*, *Acta Antiqua* 54(2014), 277–288.

Kapcsolódó előadások

Debrecen, 2017. december 7–9.

Konferencia neve: A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma (III. Neolatin Konferencia)

Előadás címe: Egy nikodémista sikertörténet. A radikális heterodoxia rejtőzködési lehetőségei Ernst Soner példáján

2015. november 5-7, Szeged

Konferencia neve: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században (II. Neolatin Konferencia)

Előadás címe: Joachim Stegmann és a politika tudománya

2015. augusztus 2-8, Bécs

Konferencia neve: International Association for Neo-Latin Studies, XVI. Congress

Előadás címe: *Magister Sacri Palatii Apostolici pro antitrinitariis arguit? Ioannes Annius Viterbensis in historiographia Hungarica*

2012. december 18, Budapest

Konferencia neve: Hungaria Latina Magyar Neolatin Egyesület 2012-es közgyűlési konferencia

Előadás címe: Ernst Soner és a nemzetközi antitrinitarizmus

2012. augusztus 5-11, Münster

Konferencia neve: International Association for Neo-Latin Studies, XV. Congress

Előadás címe: De Ernesto Sonero et de necessitudine inter antitrinitarios Germanos Transsylvanosque